

UDK 316.72(4-672EU)
Bibliid 0543-3657, 70 (2019)
God. LXX, br. 1175, str. 5-21
izvorni naučni rad
Priljen: 24.6.2019.

Jelica GORDANIĆ¹

Pad multikulturalizma kao faktor jačanja nacionalnog identiteta država članica EU²

SAŽETAK

Poslednjih desetak godina dolazi do tendencije pada multikulturalizma u Evropi. Rad ima za cilj da ukaže razloge zbog kojih je došlo do nepoverenja u koncept multikulturalizma u EU, što je rezultiralo postepenim jačanjem nacionalnih identiteta država članica. Rad ukazuje na nepostojanje jedinstvenog modela EU multikulturalizma, nastanak islamofobije u državama EU ranih dvehiljaditih godina i objašnjava krhkost koncepta evropskog identiteta. Velika migrantska kriza 2015. godine predstavlja poslednju etapu u padu multikulturalizma u EU. Sve navedene pojave su za posledicu imale razvoj evroskepticizma, slabljenje evropskog identiteta, uspon desničarskih partija, što je i dovelo do jačanja nacionalnih identiteta država članica EU. Rad zaključuje da se pitanje evropskog multikulturalizma, a sa njim izražen trend jačanja nacionalnih identiteta država članica, transformiše u pitanje integracije islamskih zajednica u evropsko društvo i pitanje lojalnosti islama evropskom načinu života.

Ključne reči: multikulturalizam, Evropska unija, nacionalni identitet, islamofobija, evropski identitet, desničarske partije, evroskepticizam

Uvod

Koncept multikulturalizma u savremenom političkom diskursu odnosi se na razumevanje i regulisanje izazova u pogledu jezičke i kulturne

¹ Jelica Gordanić, naučni saradnik. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: jelica@diplomacy.bg.ac.rs

² Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“ Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Evidencioni broj projekta: 179029.

različitosti. Multikulturalizam se protivi ideji postojanja etnički homogene države i za cilj ima razvoj i osnaživanje kulturnih različitosti, čime se sprečava pojava etnički orijentisanih sukoba. Kimlika definiše multikulturalizam kao „mehanizam zamene starijih oblika etničke i rasne hijerarhije novim odnosima demokratskog građanstva.“³ Kolombo za idealan model multikulturalizma smatra „slučaj u kome ljudi različitih navika, običaja, tradicije, jezika i/ili religije žive jedni pored drugih u istom društvenom prostoru, voljni da održavaju relevantne aspekte sopstvenih različitosti koje su pritom javno priznate.“⁴

Neke države, poput Australije i Kanade, razvile su sopstvene, veoma uspešne modele multikulturalizma kao najvažniji deo unutrašnje politike u cilju što efikasnije inkluzije etničkih manjina.

Evropska unija predstavlja međunarodnu organizaciju koja počiva na ideji multikulturalizma. Multikulturalizam u Evropskoj uniji možemo posmatrati na dva nivoa – nadnacionalnom i nacionalnom. Nadnacionalni aspekt EU multikulturalizma podrazumeva države članice različite kulture, istorije, jezika, religije okupljene i ujedinjenine zajedničkim ciljevima koje EU kao organizacija nosi. Nacionalni nivo EU multikulturalizma podrazumeva postojanje različitih etničkih zajednica na nivou nacionalnih država članica EU.

Pitanje regulisanja etničkih različitosti je u okviru Evropske unije rešavano na nacionalnim nivoima. Svaka država članica ima sopstvene mehanizme kojima reguliše integraciju kulturnih, rasnih, religijskih i jezičkih različitosti. Nedostatak jedinstvene regulative na nivou Evropske unije u pogledu multikulturalnosti nije omogućio stvaranje jedinstvenog „EU modela multikulturalizma“. Na taj način u Evropi je bilo prisutno više različitih modela multikulturalizma koji nisu uspeali da oforme jak i stabilan i jedinstven model multikulturalizma, sličan kanadskom ili australijskom modelu.

Sredinom dvehiljaditih dolazi do prve faze gubitka poverenja u koncept multikulturalizma u Evropi i početka njegovog pada. Rad ima za cilj da ukaže razloge zbog kojih je došlo do gubitka poverenja i pada multikulturalizma u EU, što je za posledicu imalo jačanje nacionalne svesti i nacionalnih identiteta država članica. Ukazaće se na nepostojanje jedinstvenog modela EU multikulturalizma, nastanak islamofobije u državama EU ranih dvehiljaditih, i predstaviti migrantska kriza kao (za sada) poslednja etapa ka sunovratu multikulturalizma u EU. Sve navedene pojave za posledicu su imale slabljenje evropskog identiteta, razvoj evroskepticizma, uspon desničarskih partija, što je za krajnji rezultat imalo jačanje nacionalnih identiteta država članica EU.

³ Will Kymlicka, *Multiculturalism: Success, Failure and the Future*, Migration Policy Institute, Washington DC, 2012, p. 1.

⁴ Enzo Colombo, *Multiculturalisms*, Sociopedia.isa, 2014, Internet, <http://www.sagepub.net/isa/resources/pdf/Multiculturalisms.pdf>, 10/05/2019, pp. 1-17, p. 1.

Multikulturalizam u državama članicama Evropske unije

Na nivou država članica Evropske unije razvili su se različiti modeli multikulturalizma: politika asimilacije, sistem „gosta radnika“ („*gast arbeiter*“), država blagostanja, pilarizacija i integracija. Države članice EU su navedenim modelima manje-više uspešno regulisale integraciju etničkih različitosti. Neophodno je navesti da se, među navedenim modelima evropskog regulisanja multikulturalizma, uočavaju značajne razlike. Tako npr. politika asimilacije i sistem „gosta radnika“ se ne mogu smatrati multikulturalizmom u pravom smislu reči, dok se modeli integracije i države blagostanja smatraju pozitivnim primerima multikulturalne prakse.

Holandija, Švedska i Velika Britanija su se posmatrale kao uspešni primeri multikulturalne prakse. Holandija svoj model multikulturalizma počinje razvijati ranih osamdesetih godina XX veka nacrtom Memoranduma o migrantima 1981. godine i usvajanjem konačne verzije ovog dokumenta 1983. godine. U Holandiji je radio veliki broj radnika iz nekadašnjih holandskih kolonija. Pre usvajanja Memoranduma o migrantima, ove kategorije građana su smatrane privremenom kategorijom u holadskom društvu i u javnom govoru bili su nazivani po državi svog porekla. Memorandum iz 1983. godine naglasio je zajedničku adaptaciju svih različitosti u kontekstu Holandije kao multietničke i multikulturalne države, odbacujući asimilaciju. Memorandum je doneo i značajnu promenu i u pogledu tretmana imigrantskih grupa. Svi pripadnici imigrantskih grupa posmatrani su kao stalna kategorija u holadskom društvu (za razliku od ranije privremene) i propisane su odgovarajuće mere za borbu protiv diskriminacije, socijalno-kulturnu emancipaciju manjina i poboljšanje njihovog socijalno-ekonomskog položaja.⁵ Glavni ciljevi holadskog multikulturalizma podrazumevaju emancipaciju, jednakost i ravnopravnost.⁶

Prilikom regulisanja etničkih različitosti Švedska je učila na sopstvenim greškama. Prvobitni švedski model multikulturalizma, započet pedesetih i šezdesetih godina XX veka, imao je za cilj integrisanje svih manjina u švedsko društvo, što je podrazumevalo napuštanje njihove kulture. Ovakav vid politike asimilacije primenjivao se u najvećoj meri prema Romima. Krajem šezdesetih godina XX veka, Švedska pravi veliki preokret i razvija model multikulturalizma koji se u potpunosti udaljava od asimilacione politike i omogućava svim pripadnicima etničkih manjina ostvarenje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava uz učenje maternjeg jezika u školama. Švedska

⁵ Detaljnije videti kod: Peter Scholten, „The Dutch Multicultural Myth“, in: Raymond Taras (ed.), *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, pp. 97-119, p. 101.

⁶ Chris Allen, „Islamophobia and the Crises of Europe’s Multiculturalism“, in: Erkan Toğuşlu, Johan Leman, İsmail Mesut Sezgin (eds), *New Multicultural Identities in Europe: Religion and Ethnicity in Secular Societies*, Leuven University Press, Leuven, 2014, pp. 213-228, p. 216.

je na taj način ne samo razvila toleranciju prema kulturnom pluralizmu, nego i aktivno razvijala očuvanje svih kulturnih različitosti u švedskom društvu.⁷ Osnovni principi švedskog multikulturalizma podrazumevaju jednakost (*jämlikhet*), slobodu izbora (*valfrihet*) i partnerstvo (*samverkan*).⁸

Pored ovih pozitivnih primera regulisanja multikulturalizma u državama Evropske unije postoje i manje pozitivni primeri multikulturalne prakse – asimilacija i sistem gosta radnika. Asimilacija je najkarakterističnija za Francusku i Belgiju.

Belgijski model multikulturalizma se ne može smatrati multikulturalnom politikom, jer predstavlja primer prikrivene asimilacije. U izveštaju Kraljevskog poverenika o migracionim pitanjima 1989. godine predstavljen je jedinstveni koncept belgijskog multikulturalizma, uobličen u koncept integracije. „Integracija“ podrazumeva tri sloja koja belgijske vlasti treba da razvijaju – asimilaciju, razvoj kulture domaćina i razvoj drugih kultura u skladu sa principima „modernosti“ i „emancipacije“ i pluralizma modernih zapadnih država; kao i poštovanje kulturne različitosti u svim oblastima društvenog života.⁹

Sličnu politiku multikulturalizma je razvila i Francuska, čiji se multikulturalizam u literaturi opisuje kao slab.¹⁰ Francuska je jedna od država Evropske unije sa najvećim procentom stanovništva stranog porekla, ali uprkos velikom procentu kulturne i etničke različitosti razvijala je politiku monokulturnog društva.¹¹ Ustav Francuske posmatra državu kao skup ravnopravnih građana koji su jednaki pred zakonom i koji imaju jednak pristup mehanizmima neophodnim za ostvarenje Ustavom garantovanih prava. U ovoj tački se francuski model kosi sa praksom klasičnog multikulturalizma koja u prvi plan stavlja prava pojedinca, a tek onda prava

⁷ Karin Borevi, „The Political Dynamics of Multiculturalism in Sweden“, in: Raymond Taras (ed.), *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, pp. 138-160, p. 141.

⁸ Chris Allen, „Islamophobia and the Crises of Europe’s Multiculturalism“, in: Erkan Toğuşlu, Johan Leman, İsmail Mesut Sezgin (eds), *New Multicultural Identities in Europe: Religion and Ethnicity in Secular Societies*, Leuven University Press, Leuven, 2014, pp. 213-228, p. 216.

⁹ Hassan Boussetta and Dirk Jacobs, „Multiculturalism, citizenship and Islam in problematic encounters in Belgium“, in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero (eds), *Multiculturalism, Muslims and Citizenship – A European Approach*, Routledge, London and New York, 2006, pp. 23-36, p. 27.

¹⁰ Keith Banting, Will Kymlicka, *Do Multiculturalism Policies Erode the Welfare State?*, School of Policy Studies, Queen’s University, Working Paper 33, December 2004. Internet, https://qspace.library.queensu.ca/bitstream/handle/1974/14872/Banting_et_al_2004_Do_Multiculturalism_Policies.pdf;jsessionid=097045BD38D2BC1C85096DAE4677973B?sequence=1,22/09/2018, p. 25.

¹¹ Jeremy Jennings, „Citizenship, Republicanism and Multiculturalism in Contemporary France“, *British Journal of Political Science*, Vol. 30, No. 4 (October 2000), pp. 575-597, p. 575.

grupe. U pogledu individualnih prava se primenjuje „politika ravnodušnosti“ dok se na prava grupe primenjuje politika priznanja.¹² Pored toga, u francuskoj javnosti i literaturi izrazi „različitost“ i „regulisanje kulturne različitosti“ tradicionalno imaju prednost nad izrazom „multikulturalizam“.¹³

Nemačka i Austrija su negovale sistem „gosta radnika“ kao način regulisanja kulturnih različitosti. Ovakav vid politike multikulturalizma se takođe može okarakterisati kao slab. Razvijajući sistem „gosta radnika“ Nemačka i Austrija nisu želele biti okarakterisane kao imigrantske države, smatrajući da će se „gosti radnici“ vratiti u zemlju porekla. Imajući u vidu potrebu Nemačke za stranim radnicima, 2005. godine je stupio na snagu „Akt o imigraciji“ koji predviđa obaveznih 600 časova nemačkog jezika i 45 sati građanskog vaspitanja za strance koji se prijavljuju za stalni boravak i ne pokazuju osnovno znanje nemačkog jezika. Navedeni Akt je otvorio brojna pitanja u pogledu nemačkog multikulturalizma. Prema nekim mišljenjima Akt predstavlja korak napred ka procesu asimilacije, dok drugi smatraju da će novine koje akt nosi (kursevi jezika i građanskog vaspitanja) značajno olakšati proces integracije u nemačko društvo.¹⁴

Pored pozitivnih i negativnih primera prakse multikulturalizma u državama Evropske unije, neophodno je napomenuti da pojmovi multikulturalizma, kao i multikulturalna praksa nisu još uvek „zaživeli“ u svim državama EU. Tako npr. Poljska ima samo 1,4% etničkih manjina u populaciji od 38 miliona stanovnika te nema razvijen bilo kakav vid politike multikulturalizma.¹⁵

Iz navedenih primera uočava se nejednakost multikulturalne politike na nivou EU. Usled nedostatka jedinstvenog koncepta multikulturalizma, konačan EU model multikulturalizma predstavlja zbir multikulturalnih politika država članica. Države koje su se odlučile za politiku države blagostanja razvijale su princip tolerancije i ne-intervencije u pogledu etnički, religijski i jezično različitih zajednica. Ovaj princip se ne može primeniti na države koje su sprovodile politiku asimilacije i „gosta radnika“. Evropa je izrazito multietnički kontinent, a EU nadnacionalna i multikulturalna

¹² Ibid., prema: Chandran Kukathas, *The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom*, Oxford University Press, Oxford, 2003, p. 15.

¹³ Florent Villard and Pascal-Yan Sayegh, “Redefining a (Mono)cultural Nation: Political Discourse against Multiculturalism in Contemporary France”, in: Raymond Taras (ed.), *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, pp. 236-254, p. 236.

¹⁴ Martina Wasmer, “Public Debates and Public Opinion on Multiculturalism in Germany”, in: Raymond Taras (ed.), *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, pp. 163-189, p. 168.

¹⁵ Renata Włoch, “Poland: Multiculturalism in the Making?”, in: Raymond Taras (ed.), *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, pp. 257-278.

organizacija. Međutim, usled odsustva jedinstvene prakse i jedinstvenog modela, multikulturalizam na nivou EU nikada nije zasijao sjajem kanadskog ili australijskog multikulturalizma.

Krhkost koncepta evropskog identiteta

Stvarajući tekovine Evropske unije i oblikujući evropske vrednosti, države članice su se odricale dela svojih sopstvenih nacionalnih identiteta. Razvoj evropskih vrednosti i evropskog identiteta ni u kom slučaju ne bi bio moguć bez odricanja dela nacionalnih identiteta. Evropska unija je sa sobom donela „evropeizaciju“ odnosno EU-nizaciju koja se često opisuje kao „transformacioni uticaj EU“ i podrazumeva proces prilagođavanja unutrašnjeg sistema jedne članice EU i njene spoljašnje i unutrašnje politike politici, pravilima i ciljevima Evropske unije.¹⁶

Proces evropeizacije je direktno uticao i na nacionalni identitet država članica – razvijajući ga i transformišući. Sama činjenica članstva u Evropskoj uniji za nacionalni identitet država članica značila je „jednu vrstu nadogradnje... i dobijanje posebnih kvaliteta“.¹⁷ Ovakve „transformacije“ i „nadogradnje“ učinile su da se formira evropski identitet, kao jedan novi identitet. Robert Šuman je isticao da Evropa ima dva temelja – hrišćanstvo i demokratiju proizašlu iz hrišćanstva. Prema njegovom mišljenju, ali i mišljenjima drugih osnivača evropskog jedinstva, Evropa počiva na civilizacijskom jedinstvu, zajedničkoj istoriji i zajedničkim vrednostima demokratije, slobode i vladavine prava. Deleći iste stavove „države članice su odlučne da brane principe predstavničke demokratije, vladavinu prava, socijalnu pravdu i poštovanje ljudskih prava kao elemenata evropskog identiteta.“¹⁸ Entoni D. Smit smatra da evropski identitet ima mnogo manji značaj za građane Evropske unije u odnosu na nacionalni identitet. U prilog ovoj tezi navodi sledeća svojstva nacionalnog identiteta: istorijsku teritoriju kao otadžbinu, zajedničku kulturu, zajednička prava i obaveze, zajednička istorijska sećanja i zajednički privredni prostor sa slobodom kretanja.¹⁹

Subošić smatra da se evropski identitet gradio više na različitosti i suprotstavljenosti prema „oni“ (ili one države koje nisu deo Evropske unije),

¹⁶ Jose Magnone, „The Europeanization of Portugal (1986-2006)“, *Nacao e Defesa*, No. 115, 2006, pp. 9-28, p. 14.

¹⁷ Duško Lopandić, Jelica Gordanić, „Europeanization Process as an element of national identity in the European Union“, in: Pero Petrović, Milovan Radaković (eds), *National and European Identity in the Process of European Integration*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2012, pp. 15-25, pp. 23-24.

¹⁸ Budimir Košutić, „Kako razumeti pojam evropski identitet“, *Evropske sveske*, br. 1, 2017, str. 4-10, str. 6.

¹⁹ Ibidem, prema: Anthony D. Smith, „National Identity and European Union“, *International Affairs*, 1992, vol. 68, no. 1, pp. 55-76.

nego u nalaženju valjanog i društveno pouzdanog stožera koji će od mnoštva „ja“ konstruisati pouzdano „mi“. On poredi izgradnju evropskog identiteta kao gradnju kuće od vrha, umesto od temelja, imajući u vidu razlike u stepenu razvijenosti i procesu evropeizacije država članica Evropske unije.²⁰

Evropski identitet ne počiva na čvrstim temeljima, te stoga nema čvrste i stabilne strukture. Može se reći da je u slučaju Evropske unije došlo do transfera identiteta – sa nacionalnog na nadnacionalni nivo.²¹

Euroskeptici su zabrinuti za pitanje nacionalnog identiteta država članica Evropske unije i postavljaju pitanje u kojoj su meri proces evrointegracija i EU, kao tvorevina zasnovana na principu suprematije, ugrozile nacionalne identitete država članica. Zabrinutosti da evropski identitet slabi nacionalni identitet dobile su svoju materijalizaciju članom 4 stav 2 Lisabonskog sporazuma koji predviđa da „Unija poštuje jednakost država članica pred ugovorima, kao i njihove nacionalne identitete, koji su neodvojivo povezani sa njihovim temeljnim političkim i ustavnim strukturama, uključujući regionalnu i lokalnu samoupravu“.²² Samardžić smatra da proces evropskog identiteta građana EU nije ishodio željenim plodom i da je kao takav zastao pre desetak godina. Neuspehom EU ustavnog projekta i velikom ekonomskom krizom 2008. godine stvara se duboki jaz evropskog integracionog projekta. Ustavna konvencija je, otvorivši pitanje identiteta Unije, otvorila pitanje društvene integracije. Ona je postavila pitanje: „Ko smo mi Evropljani?“ Pitanje je ostalo bez odgovora.²³

Nejaki temelji evropskog identiteta u momentima velikih kriza Evropske unije uzrokuju postepeno buđenje nacionalnih identiteta država članica. Lopandić proces evrointegracija poredi sa nekom vrstom čarobne formule kojom su pripitomljene evropske države nacije koje su vekovima navikle da međusobne sukobe rešavaju ratom. Evropska unija kao konstrukcija predstavlja hibrid između federacije, konfederacije i međunarodne organizacije i dugi niz godina je kritikovana zbog nedostatka demokratičnosti i političkog legitimiteta.²⁴

²⁰ Dane Subošić, Ivana M. Vasiljević, „Migrantska kriza kao izazov za očuvanje nacionalnog identiteta članica EU“, *Vojno delo*, br. 2, 2017, str. 78-89, str. 86.

²¹ Detaljnije videti kod: Ireneusz Pawel Karolewski, „European Identity Making and Identity Transfer“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 63, No. 6, Elites and Identities in Post-Soviet Space (August 2011), pp. 935-955.

²² Pročišćene inačice Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o funkcioniranju Europske unije, Internet: <http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/pregovori/111221-lisabonski-prociscena.pdf>, 15/05/2019.

²³ Slobodan Samardžić, „Da li se danas može govoriti o ‘evropskom identitetu’“?, *Evropske sveske*, br. 1, 2017, str. 19-24, str. 23.

²⁴ Duško Lopandić, *Moguća Evropa i godine pred nama – Evropska unija, Srbija i svet u promenama*, Institut za evropske studije, Beograd, 2018, str. 18.

Prva decenija dvehiljaditih donela je velike izazove za Evropsku uniju – veliku ekonomsku krizu, krizu evra, odluku Velike Britanije da napusti organizaciju. Istovremeno, zemlje Evropske unije suočavale su se sa sve većim prilivom stanovništva neevropskog porekla, što je uzrokovalo krizu identiteta i egzistencijalne probleme. Takođe, sve veći priliv neevropskog stanovništva na evropsko tlo stvara veliki jaz između „nas“ i „njih“. Evropa se pokazuje manje spremnom za nove talase kulturnog pluralizma. Vodeći evropski zvaničnici, poput Angele Merkel, izjavljuju da je multikulturalizam doživeo potpuni neuspeh. Istovremeno, narativ o „sve jačoj Uniji“ između evropskih naroda ustupa mesto temi „obnove samostalnosti“ evropskih država-nacija, kao navodno jedinog načina odbrane kulturnih identiteta i principa demokratičnosti.²⁵

Rane dvehiljadite – početak pada multikulturalizma kao uvod u jačanje nacionalnih identiteta u EU

Krhkost pojma evropskog identiteta i razjedinjeni koncept evropskog multikulturalizma doživljavaju veliku krizu ranih dvehiljaditih, serijom terorističkih napada u državama EU. Ubistvo holadskog režisera Tea Van Goga od strane holandskog ekstremiste marokanskog porekla 2. novembra 2004. godine, teroristički napadi u Madridu marta 2004. godine, Londonu jula 2005. godine, stvaraju ozbiljnu promenu u pogledu glavnog problema evropskog multikulturalizma. Debate o multikulturalizmu u EU bivaju obojene islamofobijom. Otvaraju se pitanja o stepenu pretnje islama po „našu“ kulturu, „naše“ vrednosti, „naše“ institucije i „naš“ način života.²⁶

Navedene promene uzrokuju i uspon desničarskih političkih partija širom država EU, pa čak i u multikulturalno najtolerantnijim državama, poput Holandije, Švedske i Danske. Desničarske stranke svoje programe zasnivaju na izričitim antiimigracionim i anti-multikulturalnim stavovima i smatraju da sadašnji evropski režimi nisu u stanju da brane sopstvene kulturne i društvene vrednosti. Značajnu ulogu u oblikovanju diskursa desničarskih partija u Evropi ima nativizam – stanovište prema kome jednu državu treba da naseljavaju samo članovi domaće etničke zajednice, jer inostrani elementi predstavljaju faktore koji podrivaju nacionalnu državu. Razlike između većinske i manjinskih zajednica se prenatlažavaju, te se insistira na jazu između kulturnih identiteta i životnih stilova.²⁷

²⁵ Ibid., str. 18-19.

²⁶ Allen, C., „From race to religion: the new face of discrimination“, in: Tahir Abbas (ed.), *Muslim Britain: communities under pressure*, London, 2005. p. 35.

²⁷ Vladimir Grečić, Srđan Korać, „Politički diskurs ekstremne desnice u Zapadnoj Evropi: pitanje imigracije“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIV, Br. 2, 2012, str. 202-232, str. 219.

U Holadiji prve decenije dvehiljaditih godina sve više pristalica dobija stranka Lista Pima Fortajna (*Lijst Pim Fortuyn*), čiji lider Pim Fortajn u javnosti otvoreno govori o islamizaciji Evrope i islamu kao nazadnoj religiji.

U Švedskoj 2010. godine u parlament ulaze Švedske demokrate (*Sverigedemokraterna*), konzervativna stranka koja je svoju kampanju zasnovala na manama švedskog multikulturalizma i multikulturalne politike, tvrdeći da je dosadašnja švedska multikulturalna praksa ozbiljno ugrozila nacionalni identitet i uništila društvenu koheziju.²⁸

U Danskoj u ovom periodu uspon doživljava Danska narodna partija (*Dansk Folkeparti*), konzervativna politička stranka, čija (nekadašnja) liderka Pija Kjersgard (Pia Kjærsgaard) smatra da "islam poziva na nasilje" i poredi nošenje vela preko lica kao jednog od tradicionalnih obeležja islama sa nacističkim simbolom kukastog krsta. U ovom periodu (početak i sredina dvehiljaditih) u danskom društvu se mogu čuti oštre kritike i na račun multikulturalizma. Koncept multikulturalizma se krivi za „gubitak nacionalnog identiteta“ i naziva „sredstvom koje prezire ljudska bića“.²⁹

Multikulturalna kriza uzrokovana islamofobijom ogleđa se i u zabranama nošenja burke u nekim državama EU. Tako npr. Francuska zabranjuje nošenje bilo kakve vrste vela koji prekriva lice 2011. godine. Praksu Francuske nastavljaju Belgija iste godine i Holandija 2015. godine. Oprečni stavovi u pogledu nošenja odeće koja prekriva lice (burke i nikaba) započeli su još osamdesetih i devedesetih godina XX veka kao pitanje kompatibilnosti islama sa zapadnim vrednostima. Promene uzrokovane terorističkim napadima i novonastala atmosfera straha u državama EU bila je za jedan deo teorije i političke elite potvrda da „islam odbija sekularizam“.³⁰

Migrantska kriza kao nastavak popularnosti desničarskih partija i jačanja nacionalnih identiteta država članica EU

Migrantska kriza 2015. godine unela je nove tenzije i otvorila brojna pitanja u pogledu budućnosti multikulturalizma u Evropi, značajno doprinevši ubrzavanju jačanja nacionalnih identiteta država članica EU. Migrantska kriza je za Evropu značila dolazak preko milion izbeglica i

²⁸ Detaljnije videti kod: Chris Allen, "Islamophobia and the Crises of Europe's Multiculturalism", in: Erkan Toğuşlu, Johan Leman, İsmail Mesut Sezgin (eds), *New Multicultural Identities in Europe: Religion and Ethnicity in Secular Societies*, Leuven University Press, Leuven, 2014, pp. 220-221.

²⁹ O multikulturalizmu u Danskoj videti detaljnije kod: Nils Holtug, "Danish Multiculturalism, Where Art Thou?", in: Raymond Taras (ed.), *Challenging Multiculturalism: European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, pp. 200-201.

³⁰ Riva Kastoryano, "French secularism and Islam - France's headscarf affair", in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero (eds), *Multiculturalism, Muslims and Citizenship - A European Approach*, Routledge, London and New York, 2006, p. 58.

tražilaca azila iz Sirije, Avganistana, Iraka. Tokom 2017. godine EU je odobrila 728.470 zahteva azila, što je 44% manje u odnosu na 2016. godinu, kada je bilo oko 1,3 miliona zahteva za dobijanje azila.³¹ Ovako veliki broj migranata stvara zabrinutost na dva nivoa – bezbednosnom i kulturno-identitetskom, imajući u vidu činjenicu da migranti potiču iz država islamske kulture.

Migrantska kriza deli Evropsku uniju na dva dela – s jedne strane su zagovornici liberalnog otvorenog društva sa „politikom dobrodošlice“ i politikom otvorenih vrata (*Willkommenspolitik*), a sa druge strane su zagovornici očuvanja nacionalnih identiteta.

Sukob između ove dve strane dovodi u pitanje tekovine Evropske unije kao organizacije, ali i otvara pitanja u pogledu budućnosti evrointegracija i odnosa na realaciji evropski identitet– nacionalni identitet. Otvara se pitanje: „Da li će nacionalni identitet (ali i nacionalna bezbednost) odneti prevagu nad evropskim tekovinama demokratije, ljudskih prava i solidarnosti?“ Politika dobrodošlice, kao odgovor Nemačke na migrantsku krizu, ustuknula je pred Orbanovim stavovima o migrantima kao „trojanskom konju terorizma“ i konceptom hrišćanske demokratije koji treba da zaustavi multikulturalizam i liberalne vrednosti koje nameće Brisel. Države Višegradske grupe i baltičke države pokazale su veliki otpor prema prijemu imigranata, smatrajući ih pretnjom po nacionalne interese. Prema istraživanju javnog mnjenja sprovedenom u Poljskoj u aprilu 2016. godine, 25% Poljaka je smatralo da treba prihvatiti imigrante sa područja Bliskog istoka i Afrike, dok bi čak 60% ispitanih prihvatilo imigrante koji bi došli sa područja neke evropske države.³² Javno mnjenje baltičkih država članica Evropske unije pitanje migrantske krize posmatra kroz prizmu opasnosti po bezbednost, koja sa sobom nosi opasnosti identitetskog i kulturnog karaktera. Kultura, religija i vrednosti koju sa sobom nose migranti su u neskladu i predstavljaju opasnost po evropske hrišćanske vrednosti.³³

Migrantska kriza i izmenjena retorika u pogledu evropskih vrednosti nastavljaju ranije započeti trend jačanja popularnost desničarskih političkih partija.

U Holandiji, rad partije Pima Fortajna nastavlja Hert Vilders (*Geert Wilders*) u okviru Partije slobode (*Partij voor de Vrijheid*). Vilders posmatra islam kao nazadnu i fašističku religiju, koja ugrožava prava različitih grupa, i kao takvu je treba proterati iz Holandije. Moto ove političke stranke glasi „Što više islama kod nas, to manje slobode“. Partija se zalaže za upisivanje

³¹ European Parliament News, *Asylum and migration in the EU: facts and figures*, Internet, <http://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20170629STO78630/eu-migrant-crisis-facts-and-figures>, 26/05/2019.

³² Monika Kopytowska, Lucasz Grabowski, „European security under threat: Mediating the crisis and constructing the order, in: Christian Karner, Monika Kopytowska (eds), *National Identity and Europe in Times of Crisis: Doing and Undoing Europe*, Emerald Publishing, Bingley West Yorkshire, 2017, pp. 83-112, p. 85.

³³ Ibidem, str. 90.

etničke pripadnosti u pasoše u Holandiji, pravno definisanje pojma asimilovanja kao preduslova za dobijanje holandskog državljanstva i nastanjivanja u ovoj zemlji, kazne za žene koje nose hidžab. U najvećem jeku migrantske krize 2015. godine, ova politička partija je predlagala referendum o vraćanju kontrole granica i odnosu prema imigraciji.³⁴

U Finskoj, nakon izbora 2015. godine, deo vladajuće koalicije postaje partija Pravi Finci (*Perussuomalaiset*), koja svoj program takođe zasniva na ostrim antiimigranskim stavovima. Ova politička partija se zalaže za odbacivanje mera pozitivne diskriminacije, zakonsku regulaciju u pogledu zabrane nastanjivanja imigranata na jednom mestu i formiranja getoa, zabranu šerijata i uvođenje oštrijih mera za objedinjavanje porodica.³⁵

U Francuskoj 2017. godine Marin Le Pen, liderka Nacionalnog fronta, plasirala se u drugi krug predsedničkih izbora. Program Nacionalnog fronta se zasniva na tvrdokornim stavovima o imigraciji – zaštiti francuskih granica, izbacivanju nelegalnih imigranata uz smanjivanje broja legalnih migranata na deset hiljada godišnje, zatvaranje „ekstremističkih džamija“, borbu protiv islamskog terorizma. U govorima pred drugi krug francuskih predsedničkih izbora Le Penova je istakla kako Makron nema plan kako da zaštiti francuski narod od islamskih opasnosti, poredeći drugi krug izbora sa referendumom o „nekontrolisanoj globalizaciji“. Kao glavne ciljeve Nacionalnog fronta navela je jedinstvo, bezbednost, zaštitu kulture, prosperitet i nezavisnost.³⁶

U Italiji veliki uspeh doživljava Severna Liga (*Lega Nord*) Matea Salvinja koja svoj program zasniva na antiimigracijskim stavovima, evroskepticizmu, rušenju „briselkog zida“, obnavljanju porodičnih vrednosti pod sloganom „Italija Italijanima“. Prema mišljenjima mnogih teoretičara, Liga predstavlja „najvažniju stranku koja se bori za suverenitet Italije.“³⁷ Čelnici ove političke partije posmatraju imigrante kao pretnju po nacionalni identitet, uzrok kriminala, društvene nesigurnosti, nezaposlenosti i zloupotrebljivače vrednosti Zapadne demokratije.³⁸

³⁴ Detaljnije videti kod: Miša Đurković, „Nova radikalna desnica u Evropi i pitanje imigracija“ u: Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (urs), *Balkanska migrantska ruta: između politike prava i bezbednosti*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman, AP Vojvodina, Beograd, 2017, str. 363-380, str. 377.

³⁵ Ibidem, str. 337-338.

³⁶ „Izbori u Francuskoj: Ko su Emanuel Makron i Marin Le Pen?“, *Novosti*, 24. april 2017. Internet, <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:661952-IZBORI-U-FRANCUSKOJ-Ko-su-Emanuel-Makron-i-Marin-le-Pen,20/05/2019>.

³⁷ „Mateo Salvini: Kako se ruši briselski zid?“, *RTS*, 05. februar 2019. Internet, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/3409337/mateo-salvini-kako-se-rusi-briselski-zid.html,20/05/2019>.

³⁸ Monika Kopytowska, Lucasz Grabowski, „European security under threat: Mediating the crisis and constructing the order“, in: Christian Karner, Monika Kopytowska (ed.), *National Identity and Europe in Times of Crisis: Doing and Undoing Europe*, Emerald Publishing, Bingley West Yorkshire, 2017, pp. 83-112, p. 89.

Migrantska kriza je ubrzala trend pada koncepta multikulturalizma u Evropi. Istovremeno je ukazala na krhkost evropskog identiteta, procesa evropeizacije, unutrašnja previranja i neslaganja u okviru Evropske unije i pokazala je izuzetnu razjedinjenost i razliku u stavovima država članica u pogledu krucijalnih pitanja. Migrantska kriza je ukazala i na značajne razlike u stavovima i podele koje postoje između zapadnih članica Unije (Nemačka, Francuska, države Beneluksa) i istočnih (Mađarska, Poljska, Rumunija, baltičke države). Duboko je podelila i javno mnjenje država članica Evropske unije. Veliki deo javnosti krizu tumači kao „razaranje evropskog kulturnog identiteta putem dalje islamizacije Evrope.“³⁹ Pretnja ka razaranju i urušavanju kulturnog identiteta Evrope bio je jedan od najvažnijih razloga popularnosti desničarskih partija u mnogim državama Evropske unije, pa čak i onim tradicionalno najtolerantnijim. Sve veća popularnost i uspesi evropske desnice zasnovani su na zabrinutosti usled slabljenja nacionalnih kultura i vrednosti. Istovremeno, usled sve većeg prisustva islama u Evropi, islamofobija postaje zajednički vezivni faktor retorike svih desničarskih partija.

Imajući u vidu krhkost samog koncepta „evropskog identiteta“ postavlja se pitanje: „Da li je migrantska kriza jedini razlog urušavanja multikulturalizma u Evropi i tendencije jačanja nacionalnih identiteta i nacionalne svesti država članica?“ Odgovor na ovo pitanje je negativan. Migrantska kriza je produbila ranije nastali strah od moguće islamizacije Evrope. Teroristički napadi u evropskim prestonicama tokom ranih 2000. godina uzrokovali su bezbednosne strahove u državama članicama Evropske unije.

Velika migrantska kriza je pored bezbednosnih strahova otvorila i pitanje budućnosti identiteta Evrope. Hipotetički posmatrano, da se velika migrantska kriza nije desila, zemlje Evropske unije bi verovatno nakon nekog vremena uspele da se izbore sa ranije nastalim talasom islamofobije, ili da ga barem drže pod kontrolom.

Takođe, kada se govori o krizi multikulturalizma u Evropi, uočava se tendencija da je evropski multikulturalizam najviše „popustio“ prema pripadnicima islamske veroispovesti. U prilog ovoj tvrdnji govori i činjenica da su pojedine države Evropske unije bile spremne da u jeku migrantske krize prime pripadnike hrišćanskog porekla. Ova tendencija otvara još jedno pitanje: „Da li bi došlo do produblivanja krize multikulturalizma u Evropi da su subjekti migrantske krize bili hrišćani?“ Odgovor na ovo pitanje je u najvećoj meri negativan. Hrišćanske vrednosti su nešto što je karakteristično za evropski kontinent i evropski identitet, i istovremeno faktor koji bi mogao razviti solidarnost među državama članicama Evropske unije i, možda, čak doprineti daljoj „nadogradnji“ evropskog identiteta.

³⁹ Zlatan Jeremić, Branislav Đorđević, Željko Gajić, „Pokretači izbegličke krize – strategijska analiza“, u: Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (urs), *Balkanska migrantska ruta: između politike prava i bezbednosti*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman, AP Vojvodina, Beograd, 2017, str. 11-38, str. 19.

Imajući u vidu trenutno stanje u pogledu multikulturalizma u Evropi, ne može se sa stoprocentnom sigurnošću tvrditi da je evropski multikulturalizam propao. Multikulturalizam u Evropi se nalazi u fazi dubokog zastoja, ali samo u odnosu na stanovništvo evropskog kontinenta islamske veroispovesti. Pitanje evropskog multikulturalizma, a sa njim izražen trend jačanja nacionalnih identiteta država članica, transformiše se u pitanje integracije islamskih zajednica u evropsko društvo i pitanje lojalnosti islama evropskom načinu života.⁴⁰

Pad multikulturalizma u EU i moguće posledice po Srbiju

Postojeća tendencija sunovrata multikulturalizma u EU i tendencija jačanja nacionalnih identiteta država članica od velikog je značaja za Srbiju i članstvo naše zemlje u EU. U političkom identitetu građana Srbije trend evroskepticizma je izražen u velikoj meri, naročito nakon potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Građani Srbije mahom vide Evropsku uniju „kao nešto što je nepostojano, opterećeno unutrašnjim problemima, ali i kao entitet koji preuzima sve tekovine nacionalne vestfalske države (valutu, teritoriju, ingerencije centralnih vlasti, kulturni identitet...).⁴¹ Aktuelni trend pada multikulturalizma i jačanja nacionalnih identiteta država članica mogao bi dodatno da produbi evroskepticizam u Srbiji.

Kao tranzitna država, Srbija je imala iskustva sa migrantskom krizom. U jeku krize, Srbija je bila zemlja utočišta i tranzita za mnogobrojne migrante. Imajući u vidu da se granice Srbije sastoje od spoljnih granica sa državama EU, došlo je do povećanja obima u protoku ilegalne tranzitne migracije koje su nametale nove socijalne i pravne izazove za zemlju. U ovom pogledu, negativni stavovi velikog dela građana Srbije prema migrantima su slični stavovima javnog mnjenja država Višegradske grupe i baltičkih članica Evropske unije. Srbija treba da u najvećoj mogućoj meri iskoristi proces evropskih integracija kako bi razvila odgovarajući pravni okvir za razmatranje i regulisanje pitanja migracija.⁴²

Imajući u vidu da Srbija ima veliki procenat etničkih manjina koji žive na njenoj teritoriji, prvenstveno treba da uči iz pozitivnih iskustava država članica EU u pogledu razvoja multikulturalizma. Srbija treba da razvija svoj

⁴⁰ Jelica Gordanić, „Multikulturalizam u Evropi – zastoj ili sunovrat“, *Evropsko zakonodavstvo*, br. 66, 2018, str. 321.

⁴¹ Nenad Stekić, „Evroskepticizam kao činilac političkog identiteta građana Srbije“, *Međunarodna politika*, god. LXVIII, br. 1166-67, 2017, str. 17.

⁴² Detaljnije videti kod: „Vladimir Grečić, Srbija nasred migrantske rute: koju cenu mora da plati kao tranzitna zemlja?“, u: Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (urs), *Balkanska migrantska ruta: između politike prava i bezbednosti*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman, AP Vojvodina, Beograd, 2017, str. 189-212.

sopstveni model multikulturalizma i izbegne iskustvo EU u pogledu pada multikulturalizma. Takav pravac bi u velikoj meri smanjio evroskepticizam i doprineo jačanju evrointegracija Srbije.

Bibliografija

- Allen, Chris, "Islamophobia and the Crises of Europe's Multiculturalism", in: Erkan Toğuşlu, Johan Leman, İsmail Mesut Sezgin (eds), *New Multicultural Identities in Europe: Religion and Ethnicity in Secular Societies*, Leuven University Press, Leuven, 2014, pp. 213-228.
- Banting, Keith, Kymlicka, Will, "Do Multiculturalism Policies Erode the Welfare State?", School of Policy Studies, Queen's University, Working Paper 33, December 2004, Internet, https://qspace.library.queensu.ca/bitstream/handle/1974/14872/Banting_et_al_2004_Do_Multiculturalism_Policies.pdf?jsessionid=097045BD38D2BC1C85096DAE4677973B?sequence=1,22/09/2018.
- Borevi, Karin, "The Political Dynamics of Multiculturalism in Sweden", in: Raymond Taras (ed.), *Challenging Multiculturalism - European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, pp. 138-160.
- Bousetta, Hassan, Jacobs, Dirk, "Multiculturalism, citizenship and Islam in problematic encounters in Belgium", in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero (eds), *Multiculturalism, Muslims and Citizenship - A European Approach*, Routledge, London and New York, 2006, pp. 23-36.
- Colombo, Enzo, *Multiculturalisms*, Sociopedia.isa, 2014, pp. 1-17. Internet, <http://www.sagepub.net/isa/resources/pdf/Multiculturalisms.pdf,10/05/2019>.
- Đurković, Miša, „Nova radikalna desnica u Evropi i pitanje imigracija“, u: Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (urs), *Balkanska migrantska ruta: između politike prava i bezbednosti*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Pokrajinski zaštitnik građana - ombudsman, AP Vojvodina, Beograd, 2017, str. 363-380.
- EU migrant crisis: facts and figures. Internet, <http://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20170629STO78630/eu-migrant-crisis-facts-and-figures,26/05/2019>.
- Grečić, Vladimir, Korać, Srđan, „Politički diskurs ekstremne desnice u Zapadnoj Evropi: pitanje imigracije“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIV, br. 2, 2012, str. 202-232.
- Grečić, Vladimir, „Srbija nasred migrantske rute: koju cenu mora da plati kao tranzitna zemlja?“, u: Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (urs), *Balkanska migrantska ruta: između politike prava i bezbednosti*,

- Institut za međunarodnu politiku i privredu, Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman, AP Vojvodina, Beograd, 2017, str. 189-212.
- Gordanić, Jelica, „Multikulturalizam u Evropi – zastoj ili sunovrat?“, *Evropsko zakonodavstvo*, Br. 66, 2018, str. 304-322.
- Holtug, Nils, “Danish Multiculturalism, Where Art Thou?“, in: Raymond Taras (ed.), *Challenging Multiculturalism: European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, pp. 190-215.
- „Izbori u Francuskoj: Ko su Emanuel Makron i Marin Le Pen?“, *Novosti*, 24. april 2017. Internet, <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:661952-IZBORI-U-FRANCUSKOJ-Ko-su-Emanuel-Makron-i-Marin-le-Pen,20/05/2019>.
- Jennings, Jeremy, “Citizenship, Republicanism and Multiculturalism in Contemporary France“, *British Journal of Political Science*, Vol. 30, No. 4 (October 2000), pp. 575-597.
- Jeremić, Zlatan, Đorđević, Branislav, Gajić, Željko, „Pokretači izbegličke krize – strategijska analiza“, u: Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (urs), *Balkanska migrantska ruta: između politike prava i bezbednosti*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman, AP Vojvodina, Beograd, 2017, str. 11-38.
- Karolewski, Ireneusz Pawel, “European Identity Making and Identity Transfer“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 63, No. 6, Elites and Identities in Post-Soviet Space (August 2011), pp. 935-955.
- Kastoryano, Riva, “French secularism and Islam – France’s headscarf affair“, in: Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero (eds), *Multiculturalism, Muslims and Citizenship – A European Approach*, Routledge, London and New York, 2006, pp. 57-69.
- Kopytowska, Monika, Grabowski, Lucasz, “European security under threat: Mediating the crisis and constructing the order“, in: Christian Karner, Monika Kopytowska (eds), *National Identity and Europe in Times of Crisis: Doing and Undoing Europe*, Emerald Publishing, Bingley West Yorkshire, 2017. pp. 83-112.
- Košutić, Budimir, „Kako razumeti pojam evropski identitet“, *Evropske sveske*, br. 1, 2017, str. 4-10.
- Kukathas, Chandran, *The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom*, Oxford University Press, Oxford, 2003.
- Kymlicka, Will, *Multiculturalism: Success, Failure and the Future*, Migration Policy Institute, Washington DC, 2012.
- Lopandić, Duško, Gordanić, Jelica, “Europeanization Process as an element of national states identity in the European Union“, in: Pero Petrović, Milovan Radaković (eds), *National and European Identity in the Process of European Integration*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2012, pp. 15-25.

- Lopandić, Duško, *Moguća Evropa i godine pred nama – Evropska unija, Srbija i svet u promenama*, Institut za evropske studije, Beograd, 2018.
- Magnone, Jose, “The Europeanization of Portugal (1986-2006)“, *Nacao e Defesa*, No. 115, 2006, pp. 9-28.
- „Mateo Salvini: Kako se ruši briselski zid?“, *RTS*, 05. februar 2019. Internet, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/3409337/mateo-salvini-kako-se-rusi-briselski-zid.html>, 20/05/2019.
- Pročišćene inačice Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o funkcioniranju Europske unije. Internet, <http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/pregovori/111221-lisabonski-prociscena.pdf>
- Samardžić, Slobodan, „Da li se danas može govoriti o ‘evropskom identitetu’?“, *Evropske sveske*, br. 1, 2017, str. 19-24.
- Scholten, Peter, “The Dutch Multicultural Myth“, in: Raymond Taras (ed.), *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, pp. 97-119.
- Stekić, Nenad, „Evroskepticizam kao činilac političkog identiteta građana Srbije“, *Međunarodna politika*, god. LXVIII, br. 1166-67, 2017. str. 5-21.
- Subošić, Dane, Vasiljević, Ivana M., „Migrantska kriza kao izazov za očuvanje nacionalnog identiteta članica EU“, *Vojno delo*, br. 2, 2017, str. 78-89.
- Villard, Florent, Sayegh, Pascal-Yan, “Redefining a (Mono)cultural Nation: Political Discourse against Multiculturalism in Contemporary France“, in: Raymond Taras (ed.), *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, pp. 236-254.
- Wasmer, Martina, “Public Debates and Public Opinion on Multiculturalism in Germany“, in: Raymond Taras (ed.), *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, pp. 163-189.
- Włoch, Renata, “Poland: Multiculturalism in the Making?“, in: Raymond Taras (ed.), *Challenging Multiculturalism – European Models of Diversity*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, pp. 257-278.

THE DECLINE OF MULTICULTURALISM AS A FACTOR IN STRENGTHENING THE NATIONAL IDENTITY OF THE EU MEMBER STATES

ABSTRACT

In the last ten years there has been a lot of rhetoric about failure of the concept of multiculturalism in Europe. The paper aims to present reasons why concept of multiculturalism in EU had failed. Failure of multiculturalism in EU as a result had a gradual strengthening of the national consciousness and rise of national identities of EU member states. The paper points out the lack of a single model of EU multiculturalism, the emergence of Islamophobia in the EU in the early 2000s and explains the fragility of the concept of European identity. Migrant crisis, started in 2015, represents the latest stage in the backdrop of multiculturalism in the EU. All those tendencies had caused Euroscepticism, the weakening of European identity, rise of right-wing parties and gradual strengthening of national identities of the EU member states. The paper concludes that the most important problems of European multiculturalism are integration of Islam into European society, as well as loyalty of Islam to the European way of life.

Key words: multiculturalism, European Union, national identity, Islamophobia, European identity, right-wing parties, Euro-skepticism.